

Magyar Bálint

Többé nem történhet meg

Köszegi beszéd 1996. március 24.

Emlékezni jöttünk össze a mai napon, mint már évek óta rendszeresen: arra, hogy Kőszeg városa 51 évvel ezelőtt, a második világháború legvégén, 1945-ben, ezen a napon szabadult meg Szálasi nyilaskeresztes hatalmától és a német megszállóktól, hogy ezen a napon szabadult fel Magyarországon az utolsó gettó. Kőszeg akkor már hónapok óta az egyre hátráló nyilasok fővárosa volt, s itt működtette néhány napon át, barbár, kegyetlen gyávasággal, a német megszálló hadsereg a holocaust legutolsó gázkamráit.

Kétszer élte át Kőszeg városa a magyarok és zsidók *közös* tragédiáját: a holocaustot. Először 1944 késő tavaszán, nyarán, amikor a Kőszegen honos zsidókat elhurcolták Auschwitzba, másodszer a háború utolsó hónapjaiban, amikor a város munkatáborrá vált az ide telepített, jobbára budapesti zsidók többbezes tömege számára. Az Alpok alján, közel Ausztriához, közel a burgenlandi zsidó „hét község” virágzó kisvárosaihoz, s a pozsonyi nagy zsidó központ vonzásában, a XVIII. század óta élt nyugodalmatlan életet Kőszegen a város kis zsidó közössége. Gazdasági helyzetük megszilárdulását a XIX. század első felének polgárisodása és a dualizmus kori föllendülés hozta meg, társadalmi beilleszkedésük előtt az Eötvös József báró kezdeményezte 1867. évi emancipációs törvény nyitott kaput.

A város zsidó lakossága jobbára kereskedelemmel foglalkozott, s ezen belül is kivált fakereskedelemmel, Burgenlandból még az Alföldre is szállítottak építőfát. Nemez- és posztógyárak volt.

A városban a lakompaki származású gazdag Schey család adományai teremtettek teret a zsidó közösség számára. A család két tagja, Schey Ferenc és Sándor gabona nagykereskedő volt, s postaszállító. A dualizmus korának gazdasági és államigazgatási kerete mindkét vállalkozásnak kedvezett. A köszegi hitközség a magyar zsidóság felekezeti kettészakadása (1868–1869) után a reformer irányzathoz csatlakozott: a kongresszusi, vagy ahogyan ma szoktuk

mondani: neológ irányzatot követte. Ez volt a németből magyarra váltó kultúrájú, polgári életvitelű zsidóság választása mindenütt. A hitközség gyönyörű zsinagógáját koromlai Schey Fülöp báró adományából építették fel (1860). Schey Fülöp a jótékonsági intézmények hálózatát építette ki Kőszegen. Aggokháza (Albertinum), óvoda (Elisabethinum), betegház vagy kórház (későbbi nevén: Erzsébet Szanatórium). Ezek az intézmények, épületeik, illetve jogutódaik ma is részei a város életének.

A zsidó község korábban Rohonchoz tartozott, ez volt az anyahitközség. Önállóvá válása után neki magának voltak filiáléi, számos kis faluban a környéken.

A hitközség életét országos tekintélyű rabbik fogták össze, névsorukat szinte hiánytalanul ismerjük: Grünwald, később mohácsi rabbi; Ungerleider, később berlini rabbi, máig neves amerikai zsidó tudós család őse; Silbelberg, külföldön is számon tartott talmudtudós, aki innen Posnańba (Posen) ment; Pap Ignác, aki a városban híres tanházat – jesivát – tartott, s innen Újvidékre hívták meg; Richter Zsigmond, később érsekújvári rabbi; Wiener Márk, utána pedig Herskovits József, s végül az utolsó köszegi rabbi, Linksz Izsák, akit – már aggastyánként – gyülekezetével együtt Auschwitzban öltek meg.

1944 tavaszán, Magyarország német megszállása után a nemzetiszocialista fajelmélet a köszegi zsidókat is kijelölte az elpusztításra – mint valamennyi zsidót Európában. A gettót a templomépítő Schey Fülöpről elnevezett utcában (8. szám), Deutsch Arthur kereskedő – a Chevra Kadisa elnöke – gabona- és szénaraktárában állították fel, kaput május 11-én zárták le. Egy hónap múlva, június 18-án elszállítottak mindenkit Szombathelyre, a gyűjtőlágerbe.

A köszegiekkel együtt került a gettóba, a szombathelyi gyűjtőtáborba, az auschwitzi marhavagyonokba, a gázkamrába a környék kis falvainak szór-

vány zsidósága is: Perenye, Nagycsömöte, Gyön-
 gyösfalu, Kőszeg-Szerdahely, Bozsok, Pőse zsidó né-
 pe. Összesen 103 kőszegi, a közékük sorolt munka-
 szolgálatosokkal 117 személy, köztük gyermekek
 is, 6 fiú, 10 leányka. Szombathelyről július 4-én in-
 dult el velük a halálvonat, Kassán át. Itt a németek
 vették át őket a kísérő magyar csendőröktől. A há-
 ború után a megsemmisítő táborból csupán 16-an
 tértek vissza Kőszegre. A városból és környékéről
 101 *törzsokös* magyar zsidó polgár- és honfitársunk
 halála terheli Magyarországot lelkiismeretét.

A pusztítás második felvonása már a gyászos
 1944 év végén kezdődött el. A vidéki városokból
 a zsidókat 1944 július elejéig mind elvitték. A fő-
 városban, Budapesten, a nemzetközi tiltakozás ha-
 tására a kormányzó megakadályozta a Gestapo és
 a Sztójai-kormány deportálási tervének megvaló-
 sítását. De a nyilaskeresztesek esztelen, véres or-
 száglása idején, 1944 novemberében, a német had-
 sereg nyomására Szalasi nemzetvezér és a magyar
 hatóságok ezrével, tízezzel hajtották el Buda-
 pestről a nyugati végekre a még munkára fogható
 zsidókat, férfiakat, nőket, fiatalokat és öregeket:
 sáncot ásni a Birodalom határai védelmében.

Budapesten több gyűjtőhelyről szedték össze
 azokat a személyeket, akiket mint munkaszolgál-
 atosokat Kőszegre szállítottak: a Váci út 14. szám
 alatti mozihelyiség (később a Kossuth mozi), a
 Windsor-panzió a Vilmos császár (Bajcsy-Zsi-
 linszky) úton, a Lehel úton – az akkori Zsidó kór-
 ház szomszédságában – az Albrecht-laktanya, az
 Aréna (Dózsa György) úti papírgyár, Újpest. Job-
 bára újságírók, színészek, értelmiségiek kerültek a
 kőszegi transzportokba; még svéd védettek is.

Kőszegen, nyilas-Magyarország fővárosában,
 ahová a marhavagonok december 3-án érkeztek
 meg, egyik csoportjukat a vasútállomás közelében,
 a Czeke-téglagyárban, illetve a városi téglagyár-
 ban és egy malomépületben helyezték el; a másik
 csoportot a Kőszeg-Alsó vasútállomás melletti sör-
 gyár területén. Húsz század, 4000 fő munkaszól-
 gálatos vonult ki naponta a két körlet nyomorúsá-
 gos szállásairól sáncot ásni, s más nehéz testi mun-
 kára. Az amúgy is legyengült, beteg, megkínzott em-
 bereket a kegyetlen tél és a kegyetlen felügyelők
 nem kímélték. A munka, amit velük végeztek,
 tudjuk jól, hiábavaló volt, s az embertelen bánás-
 mód és az embertelen körülmények megszedték
 áldozataikat. A holttesteket hosszú parasztszekéren
 vitték a zsidó temető melletti tömegsírba.

Kőszegen volt munkaszolgálatos Ney Dávid,
 nemrég még ünnepelt operaénekes; K. Havas Gé-
 za újságíró, Gárdonyi Lajos, a Vígszínház volt szí-
 nésze. Meghaltak a deportálásban; s ez csak három
 név az ezrek közül.

A szovjet Vörös Hadsereg közeledtével a kő-
 szegi légerekből mindazokat, akik még mozogni
 tudtak, továbbhajtották Németország különbö-
 ző légereibe.

Több száz beteg, legyengült ember nem vállal-
 kozhatott erre a menetre. A légerparancsnok a
 vasúti szállítás ígéretével ottmarasztotta őket. A
 legsúlyosabb betegeket bezsúfolták a sörgyár te-
 rületén felállított ideiglenes – deszkából, karton-
 ból összetakolt – barakkokba. Néhány ilyen ba-
 rakk ablakait leragasztották, ajtajait lezárták, s a
 német katonák kézi felszereléssel gázt bocsátot-
 tak a helyiségekbe. Amikor kiderült, hogy néhá-
 nyan életben maradtak, megismételték az elgázo-
 sítást. A kőszegi gázkamráknak legalább 92 áldo-
 zatuk volt. Krónikák, történelemkönyvek szinte
 nem is tudnak ezekről a magyarországi gázkam-
 rákról.

Nem véletlenül említettem az imént, felsorolva
 a kőszegi rabbik nevét, azokat a városokat, Magyar-
 országon vagy külföldön, ahonnan a kőszegi rab-
 bik a városba jöttek, vagy ahová innen távoztak.
 Innen, Kőszegről egész Magyarország belátható, s
 belátható egész Közép-Európa.

A XIX–XX. században a magyarországi zsidó-
 ság beilleszkedett az ország társadalmába. A neo-
 lóg zsidóság kulturálisan, gazdaságilag s részben
 társadalmilag is asszimilálódott. Mondhatjuk, össze-
 kapcsolva a százéves időszak elejét és végét: Ma-
 gyarországon nem idegenek pusztultak el, mikor a
 zsidó lakosságot légerekbe zárták, gázkamrába
 küldték: nem idegenek, hanem magyarok. Magya-
 rok, akiknek nagy többsége nemzedékek óta ezen
 földön élt, itt találta meg a megélhetést, az otthon-
 t, és szolgálni akart a hazának. Olyan magyarok,
 akikről ma elmondhatnánk: *mások* voltak a magyar
 társadalomban: megőrizték vallási, közösségi, kul-
 turális hagyományaikat.

A holocaust, ahogyan ma 1938–1944 rettenetes
 népirtását nevezzük, ezzel az idegen – bár bibliai
 – szóval kissé könnyítve az események nyomasztó
 emléken, mert nem kell kimondani, hogy népirtás:
 a holocaust fordulópont volt az európai társadal-
 mak önismeretének történetében, s mint Európa fe-
 lelős társadalmi már régóta, mi is – kiszabadulva

az irányított gondolkodás fogságából – tudatosítani akarjuk tanulságait.

Újra kell gondolnunk, mit jelent a *nemzet*. Semmiképpen nem faj, származás. Az eredet sokféle vezet. Sok gyökérből lesz az, ami a fa erős törzse. A nemzet lehet politikai, lehet kulturális közösség, tagjai mindkét esetben sokfélék, s a hovatartozás a vállaláson, azonosuláson alapul. Egyek abban kell legyünk, hogy mindenki jogát elismerjük a maga nemzetfelfogásához, melynek határt szab a türelem és a szeretet. Egységünk alapja a bizalom, a megértés, az elfogadás.

A ma élő nemzedékek s utódaik megmenekültek a kegyetlen szereposztástól, mely gyilkosokra, cinkosokra, közömbös kívülállókra, hős segítőkre bontotta az akkor élők társadalmát. Felment-e a történelem kegyelme bennünket és utódainkat attól, hogy szembenézzünk mindazzal, amit elődeink tettek és nem tettek?

Felelőssége, a szó büntetőjogi értelmében mindig csak annak van, aki a bűnös tettet elkövette. Ez a felelősség szankciókkal jár.

A morális felelősség más természetű. Mindenkinek vállalnia kell, aki tud a gyilkosságokról. Vállalni, nem bíró előtt, hanem lelkiismeretben. A morális felelősség vállalására a történelem folyamatossága kényszerít mindannyiunkat. Itt élünk 1944–1945 maradványai között. Ahogyan eltemetjük a holtakat, eltakarítottuk a romokat, úgy tisztán kell látnunk abban is: mi történt? Hogyan történhetett? A morális felelősség abban áll, hogy tudatosítjuk magunkban: többé nem történhet meg a múlt.

A népirtások gyűlöletes XX. századi története a törökországi örmények elpusztításától vezet napjaink vérontásáig a Balkánon. Soha nem feledhe-

tő szenvedések minden nép történelmében vannak; minden nép gyászolja azokat, akiket gonosz erők pusztított el: gyászoljuk a vérengző gyűlölködés minden áldozatát.

A nemzetiszocialista eszme jegyében végrehajtott zsidó népirtás *ugyanaz*, mint a történelem más nagy tömeggyilkosságai – és mégis *más*. Nemcsak a számokban, az áldozatok számában, hanem éppen a tudatos megtervezettségben, a hidegvérű végrehajtásban, a gépiesített kegyetlenségben. A holocaust felelőssége egész Európa, az egész emberiség vállán van, s ez a morális felelősség abban áll, hogy újra és újra kimondjuk: *soha többé*, s mindent megtegyünk azért, hogy valóban soha többé.

Az igazságtalanságnak nincs emberi léptéke. A negatív előítélet akarata és szabadság nélküli biológiai vagy fizikai tárgyá fokozza le az embert, meggyalázva az áldozatot, megrontva az elkövetőt és a közömbös megfigyelőt. Soha, egy pillanatra sem felejthetjük el, hogy arcunkat csak addig láthatjuk, amíg van egy másik arc velünk szemben. Gyermekünket arra kell tanítsuk, hogy joguk van az egyszerű és megismételhetetlen élethez, s nincs az a kollektív bálvány, melynek hálája vigaszt adhat a nevében elkövetett sérelemért, legyen az csupán egy rosszul megválasztott szó vagy félreértelmezhető szimbolikus gesztus.

Kőszeg elpusztított zsidó népére, Kőszegen elpusztított fővárosi zsidókra emlékezünk a lágerek felszabadításának emléknapján. Ez az emlékezés nem lehet, több mint 50 év elmúltával sem, *soha* üres szertartás: arra int, hogy a megtörténtekért a morális felelősségünket saját cselekvésünkben érvényesítsük.

Köszönet és tisztelet illeti meg Kőszeg polgárságát, akik nem felejtik a nem felejthetőt.

1996. április 28-án, az Izraeli–Magyar Baráti Társaságban elmondott beszéd

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A mai találkozási alkalmat, hogy 48 esztendővel ezelőtt született meg a modern Izrael.

Engedjék meg, hogy köszöntsem Önöket, és elmondjam azokat a gondolatokat, amelyeket ebből az alkalomból meg szeretnék osztani Önökkel.

Az első és a legfontosabb: a modern Izrael a második világháborút követően, a zsidókat ért jogfosztások, megalázások és a holocaust után jött lét-

re. Szeretném leszögezni: én egy olyan kormány-nak vagyok a tagja, amely a leghatározottabban elkötelezett abban, hogy ebben az országban soha senki ne legyen veszélyeztetve származása, vallása, meggyőződése, azonosságtudata miatt. Ahol *valakitől* lehet jogot elvenni, ott előbb-utóbb *ezt mindenkivel* meg lehet tenni. A magyarországi zsidóságot ért diszkriminációkat követően a térségben a kollektív elnyomás elve érvényesült: nemzeti kisebbségek, vallásfelekezetek és egész társadalmak

tanulhatták meg, hogy a zsidótörvények logikája mindenkit sújthat.

Mindebből az is következik, hogy a második világháború után a túlélő magyar zsidóság egy része itthagya az országot, és új hazáául Izraelt választotta. Noha én 1952-ben születtem, akkori választásukat megérteni vélem: ugyanakkor ami Izraelnek nyereség, az Magyarországnak veszteség volt. Kultúra, tudomány, közgazdaság s egyáltalán: a magyar társadalom szegényebb lett. A zsidótörvényeket, a holocaustban kollaboráló magyar hatóságok viselkedését, a nyilas terrort a zsidóság szenvedte el. A túlélők egy részének távozásával azonban a magyar társadalom veszített. Mint ahogy a magyarországi sztálinizmus gyakorlatán túlkerülve azt kell mondanom: a magyar társadalom utólag megtapasztalhatta, mit jelent, ha a tulajdont egy tollvonással elvehetik; mit jelent, ha az ember jogait semmibe veszik; mit jelent a numerus clausus – ha a fiát, lányát „osztályidegenként” akarja egyetemre küldeni; mit jelent, ha bárkinek a szabadsága, jogai, sőt élete elvehető.

A XIX. században a magyar szabadelvűség tartósan érvényesülő értékei persze egészen más mintákat teremthettek. Az akkori liberálisok jogbővítésben, jogegyenlőségben gondolkodtak. Büszke-

séggel tölt el, hogy annak a Szemere Bertalannak vagyok a leszármazottja, aki 1849-ben, miniszterelnökként először deklarálta Magyarországon a zsidók emancipációját. Eötvös József kultuszminisztersége idején, a kiegyezést követően ténylegesen törvénnyé lett a polgári és politikai jogegyenlőség, majd 1895-ben a zsidó vallás recepciója is bekövetkezett. A zsidóság óriási tömegei a jogegyenlőség világában az asszimiláció útjára léptek. Egyenjogú magyar polgárok lettek. Nélkülük a magyar polgárosodás elképzelhetetlennek bizonyult volna.

Mondhatnánk: a XIX. század útját kell folytatni – de a XIX. század folytathatatlan. Folytathatatlan, hiszen nem tehetjük semmissé mindazt, ami a XX. században történt. Sem a jogfosztásnak, sem a holocaustnak, sem annak a politikai gyakorlatnak a következményeit, ami – többek között – a zsidó önszerveződéseket sem tette lehetővé.

Mindez annyit jelent, hogy napjainkban sokkal többféle zsidó identitás jött létre, mint ezt a XIX. században az akkoriak tapasztalhatták. Vallásos és vallástalan; cionista és anticionista; kulturális és nemzetiségi – és sorolhatnánk a variációkat, kombinációkat.

Mindannyiunknak tudomásul kell vennünk ezt a sokféleséget, és az állam nevében nem követel-

hetünk meg egyféle azonosságtudatot: csak és kizárólag a törvények tiszteletét. Az identitások sokfélesége szimbólumának tartom, hogy ma jó néhány magyarországi zsinagógában egyszerre van kint a magyar és az izraeli zászló.

Nincs okom arra, hogy megtagadjam a múlt századi szabadelvű gondolatot, de tudom, hogy az asszimiláció mellett a disszimiláció és az integráció is járható út. Éppen ezért a XIX. századi magyar liberalizmust e téren is szükséges megújítani; tartalmilag bővíteni és tágítani kell.

A XX. század végén tehát csak azt mondhatom: tisztelem és elfogadom az emberek szabad választását azonosságtudatukat illetően, és mindent elkövetek, hogy – bármit válasszanak is – ebben az országban soha többé hátrány ne érje őket.

Magyar Bálint és Hídvégi György a Jom Haacmaut-i ünnepélyen

